

Een opstandige herrijst

A. N. J. den Hollander

n.a.v.: Thorstein Veblen, **De theorie van de nietsdoende klasse**. Vertaling van B. Tromp en L. Inberg. De Arbeiderspers, Amsterdam 1974, 347 blz.

Wat de Arbeiderspers bewoog, een Nederlandse vertaling te doen verschijnen van 'The Theory of the Leisure Class', van 1899, is niet terstond duidelijk. Wie zich voor het beroemde boek interesseert zal toch wel Engels kunnen lezen en de jongeren en jongsten onder Neerlands sociologen, die tegenwoordig toenemend moeite met de Engelse taal schijnen te hebben, hoeven het niet te lezen want het heeft hun eigenlijk niets meer te bieden. Veblen is achterhaald. Of het algemene publiek naar het boek zal grijpen, lijkt mij zeer de vraag. Rijke mensen leven nu anders dan omstreeks 1900 en zij zijn zowel minder lachwekkend als benijdenswaard dan in de bloeitijd van het gave proletarische sentiment. Nu de vertaling er is, kan men deze natuurlijk als zodanig beoordelen. Het herlezen van Veblen's fameuze boek in het Nederlands — een vreemde beleving — brengt ook vanzelf allerlei in de geest naar boven dat men voorgoed begraven waande.

De oorspronkelijke tekst is onverkort vertaald. Een inleiding van C. Wright Mills gaat er aan vooraf, een stuk van Th. W. Adorno, m.i. veel beter dan dat van Mills, vormt een sluitstuk. Waar en wanneer deze teksten oorspronkelijk verschenen weten ingewijden wel, maar de Nederlandse uitgave vermeldt het niet, c.q. niet duidelijk genoeg.

The Theory of the Leisure Class blijft het klassieke Amerikaanse boek over de macht van de schijn, de onmacht van de onthulling, de heerschappij van een onwerkelijke werkelijkheid. Het stelt ons de Amerikaanse samenleving van omstreeks 1900, in feite iedere nog niet bijgestelde kapitalistische maatschappij voor ogen als één gigantische, snoeverige zwendel. Veblen's amusante gal, zijn venijnig commentaar op heilige huisjes, aanstellerij, velerlei sociaal gewaardeerde onoprechtheid zijn nog steeds leesbaar en onderhoudend, de zorgvuldige vertaling verdient ze met toewijding en gepaste eerbied voor het origineel.

Veblen's taal en stijl maken het de lezer, en a fortiori de vertaler, niet gemakkelijk. In het hier besproken boek leefde hij zijn neiging, zich opzettelijk uitdagend jegens de lezer te gedragen door een hoogst eigenzinnige en veelal duistere schrijfrant nog wel niet zo tartend uit als hem in later werk behaagde, maar niet voor niets trok het boek bij zijn verschijnen niet minder de aandacht door zijn vorm dan door zijn inhoud. De vertaler heeft nu eenmaal met het eerste meer te maken dan met het tweede. Tromp en Inberg gingen bij de vertaling van Veblen's allegorieën en symbolen, zijn vaak wonderlijke geestelijke arabesken, zijn originele adjectieven en buitenissige samenstellingen, nauwgezet en vaak vindingrijk te werk, waardoor ook de Nederlandse tekst nog toont welk een opmerkelijke bijdrage tot het polemische

Amerikaanse proza Veblen leverde. Men zag dit indertijd in Amerika ook dadelijk in: recensenten waardeerden soms Veblen's taal meer dan zijn denkbeelden.

In het algemeen gold het van den beginne als een raar boek van een rare man en weinige serieuze tijdschriften hadden er een goed woord voor over. Een criticus oordeelde in de deftige *Yale Review* humorloos dat zulke boeken 'bring sociology into disrepute among careful and scientific thinkers' en hij vond verwijzingen van de schrijver naar de economie 'ill-considered and vicious'. Anderen knuppelden er eveneens onbezorgd op los, maar niet allen. Veblen staat ons door zijn later leven voor ogen als de chronische mislukkeling, steeds weer teruggewezen door de gevestigden en machtigen. Dit is allerm minst waar. Zijn *Theory of the Leisure Class* had bij zijn verschijnen heel wat méé. Zijn uitgever had er zo weinig vertrouwen in gehad dat hij van Veblen de storting van een garantiesom had geëist, en verkregen. Het boek was echter onmiddellijk een semi-populair succes. Invloedrijke mensen hielpen de boerse, sociaal onhandige, eenzellige jonge schrijver. Edward A. Ross, een hoogleraar in de sociologie naar wie men luisterde, schiep behagen in het boek, vooral omdat het de emancipatie van de vrouw scheen voor te staan (die Veblen niets schelen kon). Hij sprak met zijn oom, Lester Ward, over Veblen. Ward bezat toen in de Verenigde Staten groot gezag, gold er als een groot man, misschien de grote man in de sociologie. Ward liet zich daarna door Small bewegen, het boek te bespreken voor *The American Journal of Sociology*. Ward's gunstige recensie, op zichzelf een uitmuntend essay, verscheen in mei 1900.

Nog vóór de meeste tijdschriften van het boek weinig heel lieten had de invloedrijke arbiter der schone letteren, de nestor van de Amerikaanse belletrie William Dean Howells er zijn hoofdartikel in twee opeenvolgende nummers van *Literature* aan gewijd. Howells' belangstelling en lof vooral maakten het boek tot een sensatie en Veblen tot de afgod van alle radicalen (die hij verachtte); het droeg er ook krachtig toe bij dat men het boek verkeerd begreep, nl. als een vernietigende kritiek op aristocratische vooroordelen, een origineel geschreven satire. Het was zeer veel méér. Veblen is niet de enige schrijver die zich heeft verwonderd over de lof die hem gewerd voor wat hij niet bedoeld of gedaan had, de onverschilligheid jegens wat hij in zijn werk belangrijk vond. In ieder geval werd Veblen in 1900 bevorderd tot 'assistant professor'. In het kieskeurige academische milieu van Chicago betekende dat toen veel meer dan thans. Een moeiteloze academische carrière was in het Amerikaanse universitaire bestel van toen nog zomin regel als in Nederland (toen). Men moest nog iets gepresteerd hebben en blijkbaar vond de Universiteit van Chicago Veblen's boek een prestatie, al zal het publiek succes ervan een beetje geholpen hebben, want men leefde tenslotte in Amerika.

Het boek was genoeg op de eigen tijd en het eigen volk betrokken om een talrijk publiek aan te spreken. Het verwijderde zich ook niet al te veel van de heersende sociale werkelijkheid. De beste satires wortelen in aannemelijkheid. Ze kunnen zo fantastisch zijn als men wil, als ze maar logisch fantastisch zijn. Dit kenmerkt ook Veblen's vivisectie van de eigentijdse cultuur. Ook al door die eis dat een satire waarschijnlijk moet zijn, wat een onvermijdelijke gebondenheid aan het vanzelfsprekende meebrengt die toch ook bij Veblen onbewust heel ver ging, was hij als alle protestfiguren toch veel meer een kind van zijn tijd dan hij zelf toegegeven zou hebben. Hoe Victoriaans is niet zijn volledig negeren van de sexualiteit als sociale en culturele factor, hoezeer een figuur uit het fin de siècle is hij door de racistische denktrant die telkens doorbreekt!

Als een boek in hoge mate uit tijdsomstandigheden begrijpelijk is, wordt de kans

groot dat er bijna tegelijkertijd een soortgelijk werk verschijnt, zoals dat met zovele uitvindingen en ontdekkingen is gegaan toen 'de tijd er rijp voor was'. In dit geval komt dit ook heel aardig uit. Het protserig burgerdom van Wilhelminisch Duitsland ergerde iemand in Europa op soortgelijke wijze als het pralen van Amerika's parvenu's Veblen aan het denken en het schrijven zette. Het bracht een boek voort dat nooit de bekendheid heeft gekregen die het verdiende: B. Gurewitsch, *Die Entwicklung der menschlichen Bedürfnisse und die soziale Gliederung der Gesellschaft* (Leipzig 1901). Het verscheen vlak na Veblen's boek; de stellingen en het materiaal van Gurewitsch hadden zoveel gemeen met die van Veblen's verhandeling dat vermoedens van plagiaat werden uitgesproken. Ten onrechte, meen ik. Een zorgvuldige vergelijking van beide boeken door iemand die enig benul heeft van de manier waarop zulk werk ontstaat, kan geen twijfel laten bestaan. E. A. Ross, ook ten deze, als steeds, een actief behoorlijk mens, wees de aantijging af in zijn bespreking van het Duitse boek in het *Journal of Political Economy* 10, (1902). Over Gurewitsch's boek viel daarna, voor zover ik weet, het volledige zwijgen. Het geeft thans nog slechts aanleiding tot bespiegelingen over billijkheid en grilligheid van de roem.

Nu wij het toch over analoge publicaties hebben: hoe zou het komen dat in het vele commentaar op Veblen niemand er ooit op wees dat Arthur Schopenhauer reeds onvergetelijke stukken had geschreven over themata die in Veblen's boek een belangrijke plaats innemen? Over het spel, de riddereer, de 'dame' schreef Schopenhauer met een zelfde gevarieerde hoon, een soortgelijke sombere optiek als Veblen later zou doen. Hij deed het in een vorm die literair heel wat hoger stond dan Veblen's rommelend proza en die hem tot een van de beste essayisten van de negentiende eeuw maakte. Veblen kende, merkwaardig genoeg, Schopenhauer's geschriften niet. Het blijkt althans nergens. Zijn belezeneheid was groot; ze toonde ook enorme gaten. Veblen's uitdagende formuleringen en baldadige analogieën, de virtueuze boosaardigheid en opzettelijke eenzijdigheid waarmee hij traditionele houdingen en instituties ontmantelde, vervelen ook in Nederlandse vertaling niet, hoe wijdlopieg ze vaak ook zijn. Men vraagt zich af hoe dit komt. Misschien is Veblen's kortzichtigheid zijn fort, verschaft zijn betogend dóórdraven de lezer de euphorie van het moeiteloos méégalopperen, nadat hij eerst nog niet goed wist of hij met deze dolgedraaide onthulling moest meegaan of ze zou afwijzen. In de vertaling is dit kenmerk van het boek behouden gebleven omdat ze Veblen's tekst nauwgezet volgt. Een vrije vertaling vond gelukkig niet plaats en zo bleef veel van het oorspronkelijke aroma behouden.

Niet ten volle. De vertaling is zeer goed, loffelijk consciëntieus, maar vlekkeloos is zij niet. 'Leisure class' is bv. niet hetzelfde als 'nietsdoende klasse', al wil ik graag erkennen dat het moeilijk is, een geheel juiste vertaling te vinden. In de Verenigde Staten van de laatste eeuwwisseling bestond ook geen 'nietsdoende klasse', zoals in Engeland en Frankrijk toen wél te vinden was. Vrijwel iedereen werkte er hard, behalve de 'dame', dit voorbijgaand produkt van het vroege kapitalisme. Veblen bedoelde met zijn 'leisure class' de rijken. Hij erkende dat die op hun manier ook wel bezig waren, als bankiers, reders, speculanten, bewindvoerders, make-laars enz., maar hij vond dit geen echt 'werk', althans geen nuttig werk. Wat nuttig was, bepaalde Veblen en hij had daar heel eigengereide ideeën over.

Elders lieten de vertalers zich te zeer door het Engelse woord leiden (de I.W.W. was géén 'industriële vakvereniging') en te betreuren valt ook, als bij zoveel Nederlands proza dat onder de invloed van een Engelse tekst ontstond, dat de lezer

tegen talrijke zinconstructies oploopt die niet juist, althans lelijk zijn. Zij halen vaak de vaart uit Veblen's ontstuijminge volzinnen, temperen de tonische kwaliteit ervan, waardoor zij gedenatureerd overkomen. Zulke constructies zijn blijkbaar aanvaard in het taalgebruik dat de Nederlandse sociologie kenmerkt. Het is bepaald niet zuiver.

Ik wil echter het tekort slechts betreuren onder handhaving van het algemene oordeel dat de vertalers zich uitnemend gekweten hebben van een waarlijk niet gemakkelijke taak.